

8. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 247 с.
9. Мороз О.А. Фразеологічні одиниці з компонентом "власне ім'я" в сучасній українській мові: Структурно-семантичний аспект: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2002. – 19 с.
10. Пастернак Б.Л. Собрание сочинений: В 5 т. – М.: Худ. литература. – Т.1. – 751 с.
11. Рахилина Е.В. Когнитивний аналіз предметних імен: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 415 с.
12. Розина Р.И. Человек и личность в языке // Логический анализ языка: Культурные концепты – М.: Наука, 1991. – С 52-56.
13. Русско-английский словарь /Под рук. А.И.Смирницкого. – 13-е изд. – М. Русский язык, 1985. – 765 с.
14. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 247 с.
15. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации – К.: Фитосоцицентр, 2002. – 335 с.
16. Словарь употребительных английских пословиц. – М.: Русский язык, 1985. – 231 с.
17. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К.: Рад. школа, 1988. – 279 с.
18. Чубинський П.П. "Ще не вмерла Україна"/ Упоряд. та ком. Ф.Погребеняка. – К.: Обереги, 1991. – 14 с.
19. Шевченко Т.Г. Кобзар. Повна збірка поезій. – К.: Держлітвидав, 1964. – 379 с.
20. Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata// Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S.211-224.
21. Grzegorzczukowa R. Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia// Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S.9-17.
22. Langacker R. W. Foundation of Cognitive Grammar. – Stanford: University Press, 1987 – V.1. Theoretical Prerequisites. – 516 p.
23. Langacker R. W. Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
24. Hockett B. Beyond the Dictionary – М.: Glossa, 1998. – 144 p.

Василь Лучик (Кіровоград)

РЕГІОНАЛЬНІ ІНШОМОВНІ ВПЛИВИ І ФОРМИ ЇХ ВИЯВУ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОПРІАЛЬНІЙ ЛЕКСИЦІ

Different forms of foreign influences appear in Ukrainian proprial lexics such as borrowings, substrat, adstrat, superstrat, instrat. Mostly they presented from the borders of Ukrainian Right-bank Polisia and the region of foresty-step, which belongs to the oldest territory of Slavic people.

Взаємодія різних народів і мов у процесі історичного розвитку суспільства зумовила відсутність на будь-якій просторій території лише генетично однорідної пропріальної лексики. Це стосується й української мови, в якій, крім переважаючого прошарку автохтонних назв, функціонують різночасові запозичення, субстратні, адстратні, суперстратні та інстратні оніми. На відміну від апелювальної іншомовної лексики, в якій домінують запозичення, в ономастичній системі така форма поширення іншомовного впливу є малопродуктивною і зумовлюється здебільшого модою або образно-поетичною мотивацією. Модні віяння позначаються переважно на виборі батьками власних імен для дітей під впливом популярних історичних особистостей, акторів, літературних і кіногероїв тощо (пор. появу у свій час антропонімів типу *Альберт, Вільгельм, Едуард, Мальвіна*,

Ізabella), але подекуди вони мають місце і в топонімії (це стосується, наприклад, деяких грецьких вкраплень типу *Афіни, Візантія* чи утворень на *-поль* у південноукраїнській ойконімії, більша частина з яких у радянські часи була замінена). Образно-поетичні назви характерні для мікротопонімії і надаються куткам села, частинам міста, ставкам і т. ін. за примітними ознаками загальновідомих об'єктів пор. к.с. *Шанхай*, стави *Бам, Байкал* на Кіровоградщині [6: 112], комплекс з'єднаних між собою будинків *Китайська стіна* в Кіровограді та ін. Натомість більш характерними для пропріальної лексики (принаймні для топонімії) є такі форми вияву іншомовних впливів, як субстрат, адстрат, суперстрат та інстрат, які аналізуються нижче.

Найдавніші культурно-історичні та етномовні процеси на території сучасної України протікали таким чином, що автохтонні прото-, праслов'янські та давньоукраїнські оніми вступали в контакти з відповідними мовними одиницями трипільської й постіндоєвропейських культур, а пізніше і кримськотатарського народу. Зрештою, саме зіткнення в кін. III тис. до н.е. протослов'янських діалектів з мовою або діалектним масивом носіїв трипільської культури і стало тим фактором, який у найбільшій мірі зумовив відзначений багатьма спеціалістами специфічний розвиток праслов'янської мови порівняно з іншими давньоіндоєвропейськими мовами. На жаль, неодноразові спроби реконструювати трипільський субстрат в українській пропріальній лексиці поки що не дали переконливих результатів (сюди ми відносимо і нещодавно захищену докторську дисертацію з проблем реконструкції трипільської моан Ю. Мосенкіса). Тому ми стоїмо на тій позиції, що реально виявленням субстратом у системі власних назв (переважно топонімів) української мови виступають залишки (сліди) з давніх індоєвропейських мов, які домінували протягом певного періоду в так звану доісторичну добу здебільшого на окраїнах сучасної України, і частково з тюркських (переважно кримськотатарської) мов. Такий висновок зовсім не заперечує реальність трипільського прощарку в пропріальній лексиці праслов'янської мови чи ймовірність бодай часткового його збереження в українській онімії, але останнє припущення потребує переконливої аргументації та незалученої доказовості з боку спеціально проведених ономастичних досліджень.

До субстратних онімів, успадкованих українською мовою з давніх індоєвропейських мов, належать: давньогрецькі (м. *Феодосія* < д.-гр. θεοδοσία "богом дана" [10: 442-443]), іллірійські (назви з коренем *Пін-*, який має паралелі в гідронімії Балканськ. п-ва і значної частини Центральної Європи, < іллір. *rep- < і.-е. *rep-/*rop- "трясь, болото, вода" [3: 113]), фракійські (р. *Ятрань* у бас. Пд.Бугу, має паралелі в Болгарії і в Білорусії < фрак. "Ανρος, Ieterus, Iatrus < і.-е. *iē-tr- "швидкий, стрімкий" [14: 208-209; 7: 6-7]), кельтські (рр. *Суба, Субот* у бас. Росі п. Дніпра < кельт. і докельт. *suba "канавка, заглиблення, провалля" [3: 124]), германські (р. *Мурафа* л. Дністра; *Мурахва, Мураква* < герм. Murgahwa < іллір. Magus "божого" [14: 51; 10: 274]), балтійські (поліські рр. *Откильня*, варіант *Актильня* < балт. at-ki "джерело, підніматися, відбуватися" [3: 100]), іранські (р. *Варскла* л. Дніпра < іран. *Ōrskul < ōrs "білий" + kul/kol "глибока вода, водойма" [2: 37]) та інші назви. Звертає на себе увагу той факт, що такі топоніми виявляються субстратом стосовно праслов'янських і давньоукраїнських назв, але стосовно своїх попередників вони виступали, як правило, суперстратом (наприклад, причорноморські давньогрецькі та скіфські топоніми відносно таврійських і кімерійських). Найменше неавтохтонних субстратних онімів фіксується на території Правобережного Полісся і наддніпрянського та верхньонаддніпрянського лісостепу, які входять до так званої прабатьківщини слов'ян або безпосередньо причетні до неї.

На користь віднесення зазначеної місцевості, яка підпадає під визначення Середньонаддніпрянської, або Дніпро-Віслянської, теорії, до прабатьківщини слов'ян, свідчить і такий ономастичний критерій, який ми дозволили собі назвати оказіональним термінологічним сполученням принцип "*сорочки*" в топонімії. Йдеться про те, що в українській гідронімії зафіксовано всього шість назв рр. *Сорока*, які протікають у бас.

Середнього Дніпра, Тясмину, середньої течії Південного Бугу, Верхнього Дністра, Західного Бугу і Прип'яті [13: 521], окреслюючи периметр найдавнішої території праслов'ян. І хоч звукова структура (повноголосся) цієї назви оформлена відповідно до східнослов'янських фонетичних законів уже в україномовному середовищі, гідронім *Сорока* має явні равньопраслов'янські витoki. Його основа зводиться до псл. **sorka* "сорочка", яке має паралелі в інших індоєвропейських мовах: лит. *šarkas* "одяг, суконний каптан рибалок", д.-ісл. *serkr* "сорочка, каптан, штани", англ.-сакс. *siece (sarkjōn-)* – те саме, д.-інд. *sraj* "виток", можливо, гр. *έρκος* "огорожа, тенета", лат. *sarcina* "зв'язка, поклажа" та ін. [15: 724-725]. Судячи з наведених відповідників, праслов'янський апелятив **sorka* і праформа гідроніма **Sorka* первісно мотивувалися ознакою "та (той), що обвиває, обгортає, окутує певний об'єкт захищаючи його від зовнішніх впливів". Такий висновок підтверджується морфологічним варіантом **sorkъ* "сорок", що первісно означав певну ємність, подібну до мішка, каптана чи сорочки, яка вміщувала 40 соболиних шкірок" [15: 722-723; 16: 188-189], а також показовими для підтвердження зазначеної внутрішньої форми значеннями похідного апелятива *сорочка*: "круглий верхній одяг, верхня сорочка..", "внутрішня плівка яйця, або, що те саме, перетинка чи пузир, у якому родиться дитина й багато тварин" (звідси фразеологізм *народитися в сорочці*), "чохол, мішок, який надівається на штуку красного (аршинного) товару, оболонка; чохол на хутро, на шубу" та ін. [1: 276] (пор ще польську назву сорочки *koszula* з тією ж мотиваційною ознакою). У зв'язку зі сказаним праформа гідроніма **Sorka* називала річку, яка обтікала, обвивала заселену носіями праслов'янської мови територію і виступала тією природною оболонкою, що оберігає, захищала їх від потойбічних чужоземних племен. Звісно, що кожен окремих гідронім *Сорока* позначав внутрішню територію стосовно однієї річки, але в сукупності всі річки з такою назвою вималювали навколо одномовного праслов'янського етносу ту умовну лінію, яка окреслила його прабатьківщину. Очевидно, підсвідоме означення своєї місцевості за принципом "сорочки" (пор. ще фразеологізм *своя сорочка ближче до тла*) відбувалося і за допомогою інших назв чи топонімних засобів, але такі сліди дуже непросто відшукати. Додамо тільки, що визначена територія як ядро автохтонної топонімії української мови зовсім не виключає наявності давніх іншомовних слідів (про їх присутність свідчать численні ономастичні дослідження), але їх частка тут набагато нижча порівняно з периферійними в цьому плані регіонами.

Значний прошарок на порубіжних теренах України утворюють адстратні назви, що сформувалися внаслідок мовного нашарування у зв'язку з тривалими контактами сусідніх народів: українсько-болгарськими (м. *Болград* на Одещині < болг. *бол* "великий" і *град* "місто", [10: 59]; на думку Ю. Карпенка, складноскорочене від *Болгарський град*), українсько-романськими (г. і х. *Плай* на Буковині < рум., молд. *плай* "пласкогір'я, гірська місцевість". яке має паралелі в албанській і грецькій мовах [4: 12; 9: 439]), українсько-угорськими (смт *Вари* на Закарпатті --- очевидно, від угор. *Var* "укріплене поселення, замок, фортеця" [9: 113] або під його впливом), українсько-польськими (кілька географічних назв у польських говірках з основою *Фелюш-/Фолюш-* < пол. *фолюші* "майстерня для валяння сукна" [7: 55-56]), українсько-білоруськими (бол. *Прісць* < блр. *прісць* "вузьке місце на річці" [11: 107]), українсько-російськими (м. *Первомайськ* на Миколаївщині < рос. *Первое Мая*), українсько-кримськотатарськими (залив *Сиваш* < крим.-тат. *сиваш* "мілководний залив; впадина, яка часом заливається" [10: 381]), українсько-грецькими (м. *Маріуполь*, *Маріамполь* < библ. *Маріам* и греч. *-polis* "місто" [12: 382-383]) та ін. Варто відзначити, що подібні впливи завжди мають двосторонній характер, тому не менше українського чи праслов'янського адстрату вивляється в топонімії первісно не слов'янського Криму, сусідніх Росії, Білорусі, Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Молдови і навіть Прибалтики та Греції, але такі назви належать до лексичного складу інших мов, тому не стали об'єктом нашого дослідження.

Аналогічні впливи є і на рівні антропонімії. Різниця лише в тому, що власні імена, прізвища і прізвиська людей частіше мігрують зі своїми носіями далеко від зони контактуючих мов (пор. багатий щодо цього матеріал "Реєстрів Війська Запорізького . ." 1649 р., досліджений у монографії "Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст." [8], тому вони виявляються не такими показовими для визначення території міжмовних контактів, як прив'язані до певної місцевості топоніми.

Суперстратні назви з'являлися в українській ономастиці внаслідок захоплення території автохтонного населення чужоземцями. До найпомітніших вторгнень в історичні часи належать: монголо-татарське і турецьке (XIII-XVIII ст.), литовсько-польське і польське (XIV-XVIII ст.), російське і радянське (XVIII-XX ст.). Саме з мов відповідних держав проникло в українську пропріальну лексику найбільше слів: рр. і м. *Кагарлик* < тур *kögär* "робитися зеленим, синім" < л.-тюрк. *kögär* "робитися синім, блакитним" + *-лик*, які виступають кальками давньо- і староукраїнських назв типу *Синюха*, *Сині Води*, *Синиця* [див. 7 39-42]; київськоруські літописні назва р. *Богъ* й ойконім *Межибожьє* на Поділлі під польським впливом змінилися відповідно на р. *Буг* (*Південний*) і смт *Меджибіж* (з пол. *Меджи-* на місці укр *Межи-*); м. *Красний Луч* на Луганщині < рос *красный* "червоний; революційний, радянський" і *луч* "промінь". Суперстратні впливи з боку інших мов були менш помітними. Так, у мсжах утворених у серед. XVIII ст. Російською імперією адміністративно-військових поселень, що увійшли до складу так званої Нової Сербії (територія сучасної Північної Кіровоградщини), з'явилися сербські, хорватські, болгарські, східнороманські географічні назви. смт. *Павлиш* < с. *Павлиш* у Сербії; с. *Буковарка* < *Буковарь* < м. *Буковар* у Хорватії; с. *Надлак* < м. *Надлак* на півночі Румунії та ін. [5]. Однак з розпадом цього військово-адміністративного утворення зникла, замінилася або повністю адаптувалася українською мовою переважна більшість південнослов'янських і східнороманських назв.

Замінена або природним шляхом втрачена була і більша частина інших іншомовних онімів. Наприклад, відома з серед. XVII ст. назва м. *Станіслав*, яка виникла від імені одного з польських магнатів Погоцьких, поступилася сучасній *Івано-Франківськ* (на честь видатного письменника і громадського діяча І Франка). Лише російськомовний вплив завдяки входженню України спочатку до складу Російської імперії, а з серед. XX ст. всіх її земель до складу колишнього СРСР зберіг свій масовий характер, набувши форми *інстрату*, тобто внутрішнього мовного шару в українській ономастиці. Саме збереження таких назв, а подекуди і продовження іншомовного (російськомовного) продукування онімів різних класів спричинилося до існування в українській пропріальній лексиці запозичень зазначеної форми, які належать до рідкісних явищ. характерних переважно для колоніально залежних країн. Щоправда, після здобуття Україною державної незалежності робляться певні кроки (більш послідовні і рішучі на заході та в центрі і менш послідовні і рішучі на сході та півдні) для відродження історичних назв й очищення вітчизняної пропріальної лексики від штучних (особливо від радянських меморіально-ідеологічних) та зрусифікованих форм.

На завершення варто відзначити, що такі форми вияву іншомовних впливів, як субстрат і суперстрат належать до історичних явищ в українській пропріальній лексиці, а адстрат та інстрат хоч і мають історичне підґрунтя, залишаються продуктивними. Різниця між ними полягає лише в тому, що адстрат є виявом постійно діючих природних процесів, а інстрат – це наслідок насильницького іншомовного впливу на автохтонну ономастичну систему, що суперечить її нормальному розвитку.

Література

1. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. – М.: ГИС, 1955. – Т.4. – 683 с.
2. Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі/ Відп. ред. О.С. Стрижак. – К.: Наук. думка, 1985. – 253 с.

3. Железняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпрянського Правобережжя. – К.: Наук. думка, 1987. – 204 с
4. Карпенко Ю.О. Топонімія Буковини. – К.: Наук. думка, 1973. – 238 с.
5. Карпенко Ю.А., Сергеев Ф.П., Смольская А.К., Колесник В.А. Инославянские компоненты в топонимической системе юга Украины// Слов'янське мовознавство. – XI Міжнародний з'їзд славистів. Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р.. Доповіді. – К.: Наук. думка, 1993 – С. 185-200
6. Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.
7. Лучик В.В. Ілююмовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1999. – 104 с.
8. Міжетнічні зв'язки в українській антропонімі ХУІ ст. (“Реєстри всього Війська Запорозького” 1649 р. і мовно-територіальні контакти)/ Відп. ред. А.П. Непокупний. – К.: Наук. думка, 1989. – 151 с.
9. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984. – 653 с.
10. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. – М.: Мысль, 1966. – 509 с.
11. Ономастика України та етногенез східних слов'ян/ Відп. ред. І.М. Железняк. – К., 1988. – 227 с.
12. Отин Е.С. Избранные работы. – Донецк: Донеччина, 1997. – 470 с.
13. Словник гідронімів України/ Гол. ред. К.К. Цілуйко – К.: Наук. думка, 1979. – 783 с.
14. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация. – М.: Наука, 1968. – 289 с.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4-х т / Пер с нем и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1987. – Т.3. – 832 с.
16. Черных П.Я. Историко-этимологический словарь русского языка: в 2-х т. – М.: Рус. язык, 1993. – Т.2. – 560 с

Світлана Медвідь-Пахомова (Ужгород)

СЛОВ'ЯНСЬКА АНТРОПОСИСТЕМА І ЦЕРКВА

The article deals with one of the reasons of different anthroponimic formulae forming in modern Slavonic languages. Threelexeme anthroponimic formulae stabilization with east Slavs is accounted for undulating penetracion of Christianity to uncient Rus.

Загальновідомим є факт, що особливості віросповідання мають значний вплив на антропонімію народу, накладають свій особливий відбиток на репертуар імен, адже з давніх-давен люди ототожнювали ім'я з його носієм. Порівняння списку імен, що вживаються православними, католиками і мусульманами, дає цікаві результати, особливо коли порівнювати іменний репертуар споріднених мов. Так, деяке зростання вживаності християнських імен у болгарській антропосистемі починає відчуватися лише з ХУ ст., і це тільки як реакція на турецьке панування та запровадження ісламу. Турецькі завойовники позбавили самостійності місцеві слов'янські церкви і підпорядкували їх константинопольському патріархові, який, окрім суто релігійних, здійснював стосовно балканських слов'ян і деякі політичні функції. Він надавав турецьким властям інформацію про чисельність християн для оподаткування, збирав данину на користь духовенства, вершив суд, проводив асиміляторську політику [3: 124]. Очевидно, саме таким станом речей і можна пояснити збільшення християнських імен у болгар не при встановленні християнства, а значно пізніше, - як наслідок поширення влади грецької церкви.